

**Монгол зүйр цэцэн үгээр “эмэгтэй” хүний
зэрэг үнэлэмжийг илэрхийлэх онцлог**

Д.Баасанбат*, Мехмет Саглам**

Эрдэнэт хүний биенийг олж төрсөн эмэгтэй хүний амьдралын 3 үе буюу, охин, эхнэр, эхийн дүрийг, төрсөн байтлаа зурсан юм шиг төгс үзэсгэлэн төвшин төлөвийг дүрсэлж, далай уудам саруул сайхан ухаантайн зэрэгцээгээр цэвэр ичимтгий ааль, хосгүй дэлгэр итгэл, хоёргүй хайр сэтгэл, нандин нэр төр, үрийн эх, ханийн халамжийн дээдийг зүйр цэцэн үгээр үзүүлснээрээ яруу өгүүлэмжтэй байдаг.

“Цэцэн зүйр үгс нь холбоо хэллэгийн хэвшсэн тогтмол хэлбэрээр нийгмийн амьдрал, хүмүүсийн үзэл санаа, хүмүүсийн хөдөлмөрийн туршлагыг нэгтгэн дүгнэсэн үгийн цомнол юм” Үнэхээр монгол хэлний зүйр цэцэн үгэнд хорвоо ертөнц, аж амьдрал, арга ухаан, эрдэм билиг, оньс түлхүүртэйгээ багтдаг. Монгол зүйр цэцэн үгийн шүлэглэлийн онцлог нь хэлний яруу найргийн чухал цөм болсон зүйрлэл, адилтгал, чимэглэл, хэтрүүлэл, давталт зэргийг өргөнөөр хэрэглэсэн явдал юм.(6).

Зүйр цэцэн үгийг судлаач Г.Аким “...хэл шинжлэлийн үүднээс үзвэл хэвшин тогтсон байдгийн учирт хэлц үг, гүн ухааны үүднээс эрэгцүүлбэл оюун дүгнэлт байдгийн хувьд учир шалтгааны нэгж, уран зохиолын онолын үүднээс тунгаавал аман шүлэг байдгийн хувьд яруу хэрэглүүр юм” гэсэн бол, профессор Г.Ринченсамбуу “Бие хүний ажил үйлсийг олон түмний зүгээс, үүнийг хамт байгаль, нийгмийн жам ёсон, олон түмний хандлага, харилцаа, амьдрал тэмцлийн учрыг хувь хүний зүгээс хэрхэн үнэлж буй үнэлгээг илтгэсэн аж мөрөхүйд чиг баримтлал, сургамж зөвлөгөө, журам ёсон болох гүн сэтгэлэг, мэргэн санаа, яруу дүрслэл бүхий их төлөв хоёроос дөрвөн мөр тогтмол бүтэцтэй шүлэглэлт хэллэгийг зүйр цэцэн үг гэнэ” гэж, доктор Ш.Чоймаа “...өвөг дээдсийн маань бодрол бясалгал, үзэл онол, ёс төр, зан үйл, шүтлэг бишрэл тэр бүгдийг товчлон хураасан толь бол зүйр цэцэн үг юм” хэмээн, проф Ж.Баянсан “... зүйр цэцэн үг, өвөрмөц хэллэг нь тухайн хэлээр харилцагч үндэстний ертөнцийг үзэх үзэл, ертөнцийг таньсан байдал, амьдралын мэдлэг туршлагынх нь толь буюу зүйрлэж хэлбэл, амьдралын тухай номын зүрх юм” гэх зэргээр ажиглалт дүгнэлтээ гаргасан байна.

Монгол хэлэнд эмэгтэй хүнийг нэрлэх олон үг хэллэг бий. Ураг төрлийн харьцаагаар нь “ээж, охин, хөгшин ээж, нагац, нагац эх, ач охин, зээ охин”, гэр бүлийн хамаарлаар нь “эхнэр, авгай, эзэгтэй”, насаар нь: “охин, хүүхэн, эмгэн, чавганц”, нийгэм-гэр бүлийн хамаарлаар нь “хатан, хагагтай, гүнж, бэлбэсэн эм, шивэгчин”, садан төрлийн холбоогоор нь “бэр, бэргэн эгч\дүү, хойт эх, хадам эх” гэх мэт. Мөн удган, шулам гэсэн нэрлэлтийг ч үүнд хамруулан хэлэлцэж болох юм. Эдгээрийн төрлийн нэр нь эмэгтэй буюу эм- эм хүн, бусад нь түүний зүйлийн нэр болно.

Монгол зүйр цэцэн үгэнд “эмэгтэй” хүний зан чанарыг, үнэнч шударга, худал хуурамч, эр зориг, хатуужил, тэвчээр, аймхай хулчгар, эв нөхөрлөл, хамтач санаа, хувиа бодох, даруутөлөв, номхон дөлгөөн, сагсуу дээрэнгүй, хайр сэтгэл, янаг амраг, садар самуун, өглөгч тусархаг, ховдог харамч гэх мэт ангилах жишээтэй.

Эрэгтэй хүний төрөлхийн хатуу чанга зан чанарыг чулуутай зүйрлэсэн байхад эмэгтэй хүний уян зөөлөн чанарыг хөвөнтэй зүйрлэн,

Эхнэрийн сэтгэл хөвөн шиг зөөлөн

Эрийн сэтгэл чулуу шиг хатуу ...гэх мэт хэлдэг.

Монголын ард түмний эрт дээр үеэс уламжлан ирсэн ёс заншлын нэг бол гэр бүл болох ёслол юм. Хүний хань болж байгаа эмэгтэй хүн өөрийн гэр бүлээ орхин нөхрийнхөө нутаг усанд очиж амьдардаг бөгөөд монголчууд, охин хүн хүний хүүхэд гэж ярьдаг нь энэ уламжлалтай холбоотой.

Өгсөн хүүхэнд төрхөм тусалдаггүй

Унах шүдэнд буйл тусалдаггүй

Хагданд тавьсан морь цаашаа

Хадамд гарсан хүүхэн цаашаа... гэх мэт.

*МУИС-ийн ШУС-ийн ХУС-ын дэд профессор

**МУИС-ийн ШУС-ийн ХУС-ын докторант

Оргүйгээс охинтой нь дээр гэсэн нэг сонин хэллэг байдаг нь охин үр хүнд ер хэрэггүй гэсэн үзэлт биш, харин охин үр насанд хүрээд хадамд гарч, хүний бэр, хүний хүн болж, манцуйтай байхдаа манайх, магнагаа өмсөхөөрөө хүнийх болдог нь түүний хувь тавилан, заяа төөрөг байдаг гэдэг сэтгэлгээний илэрхийлэл болж гарсан хэллэг бололтой.

Эх хүн үхэн үхтэлээ үрийнхээ төлөө санаашран зовдгий нь “үхэхэд үр харам, үгүйрэхэд мал харам” гэх буюу “эх хүн үрээ харж байхдаа гол нь тасардаггүй”, “үртэй хүн үхтэлээ зовно, үхэртэй хүн хүртэлээ зовно” гэсэн хэллэгээр илэрхийлдэг байна. Монгол эх хүний үрээ гэсэн сэтгэлийнх нь туйлын хүслэн нь “үрээ мориныхоо хурдыг үзэж, үр хүүхдийнхээ сайныг үзэх”, “үрээрээ хүн хийж, үрээгээрээ морь хийх хэрэг” гэж үздэг.

Ийм учраас “хөлийг нь дөрөөнд, гарыг нь ганзганд” хүргэснээ үр хүүхдийнхээ “юм үзэж нүд тайлах зам мөрт нь оруулж өглөө” хэмээн эцэг эх санагалздаг бол, ийн өсгөж бойжуулсан “ачтай аав ээж минь билээ” гэж үр хүүхэд нь эх эцгээ насан туршдаа “эхийн ач эгнэшгүй, эхийн ачийг энэ насанд хариулж баршгүй” гэж үзэж, бахдан дурсах сэтгэлтэй болдог ажээ.

Хүн төрөлхтөн юмыг таньж мэдэхдээ сэрж мэдрэх, сэтгэж ухаарах хоёр үндсэн аргатай. Хүн оюун санааныхаа хэрэгцээ шаардлагын үүднээс сайн-муу, сайхан-муухай, зохистой зохисгүй, хэрэгтэй-хэрэггүй гэх зэргээр үнэлж цэгнэсэн байдаг ажээ. Сайн-муу гэсэн ерөнхий үнэлэмж л гэхэд эерэг-сөргийн эсрэгцэлтэй байна.

Монгол эмэгтэй хүний тухай зүйр цэцэн үгэнд эерэг үнэлэмж нь сайн, сайхан, өрх гэрийн нэг, түшиг тулгуур, хос баганы нэг, халуун дулаан, хайр элбэрэл энэрэл, үлэмж эрдэнэ, цэцэн ухаан, авъяас чадвар, мэргэн санааг дээдэлж, таньж мэдэх, үлгэрлэж сургах, ёс заншил, уламжлалаа, төрт ёсоо дээдэлж, түвшин амгалан, сургаал сургамж, зан заншил, жам ёсоо хүндэтгэн дээдлэх, үнэн магад, цэвэр цэмцгэр, ажилсаг, хөдөлмөрч, эрхэм нандин чанарыг, эсрэгцүүлэн тавьсан, харьцуулсан, итгэх итгэл найдвар болон итгэмтгий чанар, өсөх үржих, нөхөн үржихүйн утгат зохистой, таатай, хүсүүштэй, бахархууштай гэх зэрэг дэд үнэлэмж нягт уялдана.

1. Эм хүнийг үзэх эерэг сайн үнэлэмж илэрхийлэх нь:

а. “сайн ээж, сайн хань, сайн эхнэр” гэдэг үүднээс нь сайн эмэгтэйн шинж чанарыг гаргажээ. Жишээ нь:

- Авгайн сайнаар амь зуух аргамжийн сайнаар ачаа ачих
- Аав ээжээс илүү сайн хүн үгүй алт мөнгөнөөс илүү сайн эд үгүй
- Залуу хүний сайныг моринд мэд хүүхэн хүний сайныг гэрт нь мэд
- Сайн бэр: Өрхөөр гийсэн нар шиг үүдээр орсон сар мэт
- Өөрөө ургасан жимс мэт бал чихэр овоолсон мэт
- Цэцэн түшмэл улсын эрдэнэ сайн эхнэр гэрийн эрдэнэ
- Эвэрэх мэргэн сайн эм гэрийн эрдэнэ элбэрэлт сайн хөвгүүн үүрдийн эрдэнэ
- Эхнэрийн сайныг гэрт нь орж мэдэх нөхрийн сайныг гадаа нь гарч мэдэх

Эр хүний хариу нь сайн эхнэр хүний өглөгч нь сайн... гэх мэт.

б. Мөн хүний гадаад төрх байдал заасан үг хэллэг ба эмэгтэй хүний гадаад үзэмжийг тодорхойлж байгаа зүйр үгэнд “сайхан” гэдэг үг зонхилж байна.

- Аав ээжийн сургаал сайхан алтан нарны илч сайхан
- Аавындаа байгаа хүүхэн сайхан айлд байгаа бараа сайхан
- Алаагүй байхад үнэг сайхан аваагүй байхад авгай сайхан
- Сайн морь замын хань сайн эхнэр насны хань
- Эр хүний хариу нь сайн, эхнэр хүний өглөгч нь сайн
- Сайн эм эрдээ зул, муу эм эрдээ бул
- Сайн гэргий гэрийн залгамж сайн сэлбэг ухааны сэргэмж
- Аавын сургаал алт ээжийн сургаал эрдэнэ
- Сайн бэр эх мэт сайн эм бэр мэт
- Сайн бэргэн ээж мэт сайн бэр охин мэт...гэх зэрэг эмэгтэй хүний гоо үзэмж, сайн сайхны тухай олон хэллэг бий.

в. Мөн монгол хэлэнд эмэгтэй хүнийг “өрх гэрийн нэг түшиг тулгуур, хос баганы нэгэн, халуун дулаан, элбэрэл энэрэл, үлэмж эрдэнэ, элбэрэл хайр” гэсэн эерэг үнэлэмж бүхий зүйр цэцэн үг нэлээд байна. Жишээ нь:

- Аав ээж үрийн түшиг ах эгч биеийн түшиг
- Ааваа санавал авгаа түш ээжээ санавал нагацаа түш
- Аавын сургаал ажилд ээжийн сургаал сүвэгчинд
- Аавын үг алт ээжийн үг эм

-Буурал ээжийн сургаал үнэтэй бултын нийлсэн гар хүчтэй ...гэх мэтээр эмэгтэй хүний тухайт зүйр үгэнд өрх гэрийн түшиг тулгуур, багана нь гэсэн утгаар сургаал, түшиг, дулаан, дээд, үлэмж, дэлхий, сайхан, хэлхээ, минь, эрдэнэ, элбэрэл, ухаан, харах, халуун, хэрэгтэй гэх бүрэлдүүлбэр үгтэй хам утга илэрхийлж, эв эе нөхөрлөлийг хүндэтгэн, ирээдүй хойчоо сурган хүмүүжүүлж ирсэн билээ. Ийм нэр төр, алдар гавьяа, удам угсаагаа эрхэмлэн дээдэлдэг, эрхэм хүндэт гэсэн утга бүхий зүйр цэцэн үг байна.

г. Монгол эмэгтэйчүүдийн дээр үеэс “цэцэн ухаан, авъяас чадвар, мэргэн санааг дээдэлж, таньж мэдэх, үлгэрлэж сургах, ес заншил, уламжлалаа, төрт ёсоо дээдэлж байсан” ба эхнэр хүний ухаалаг байдал нь өрх гэрийн түвшин амгалан байдал төр улсыг эрхэмлэн дээдлэх үзлийн улбаа болж, Хүний заяа төрийн гарт хүүгийн заяа эхнэрийн гарт... гэх буюу

Эхнэр мэргэн бол нөхөрт гаслан ховор

Хүү ачтай бол эцгийн сэтгэл уужим

Цэцэн мэргэн түшмэд улсын эрдэнэ

Цэцэн мэргэн хатан гэрийн эрдэнэ... гэх мэтээр эм хүний ухааныг “ярихад урамтай, мэргэний

шинжтэй, төрөлхийн ухаантай, ханиа бараацдаг, үр хүүхдээ асардаг, ураг төрлөө мэддэг, мунхагийн зангүй, уурын тэмдэггүй” зан аалийг нь “үйл нь шалмаг агаад уран, үг нь товчхон агаад цэцэн, үйлс нь ариун агаад шударга, ааш нь эелдэг агаад дөлгөөн, сэтгэл нь энэрэнгүй агаад зөөлөн, дуу нь яруу агаад сонсголонтой гэх дотоод шинж буюу зан үйлийн сайхнаар тодосгож, сайхан бүсгүйн гадаад шинжийг “бие цэх нуруу гоолиг, бэлхүүс нарийн, хүйс гүн, цээж тэнүүн, мөр тэгш, зүс тунгалаг, үс урт, хөх том урагш чанга, хөл шулуун чийрэг, хүзүү өндөр, алхаа нь жигд агаад хөнгөн” гэж хураан гаргажээ. (4)

д. Сургаал сургамжийн утгат зүйр үг нь,

-Идээг бүлэх тусам амт ордог эмийг сургах тусам эсгэж чаддаг

-Ээжийн зүүг барьж сур элдэв үйл бүтнэ

-Эхт өнчин өөдөө эцэгт өнчин уруугаа гэсэн нь үр хүүхдээ халамжлан сургах, сургаал, сургамжлах, анхаарах талдаа эмэгтэй хүн эр хүнээс хавьгүй илүү гэсэн санааг лавшруулан, Эм хүн өрхөөн татахдаа хэрхэн амьдрахаа бодох гэсэн зүйр үгс байдаг нь эмэгтэй хүний эрхэм сайхан чанаруудыг эерэг сайнаар үнэлсэн үнэлэмжийн илрэл юм.

е. Зан заншил, жам ёстой холбоотой нь:

-Аа гэж хорвоод мэндэлдэг аав, ээж гэж хэлд ордог гэх зүйр цэцэн үг нь монгол айл гэрийн уламжлал ёс заншилтай холбоотой, эр хүн, эцэг хүн гэрийн хоймрыг эзэлдэг, харин гэрийн зүүн тал бол эмэгтэй хүний орон зай болдог гэх мэт ба, хүүг ухаанаар нь хүүхнийг үйлээр нь, эрийг шалгавал унааг нь үз эмийг шалгавал оёог нь үз, эдийн чанар эдлэхэд, эхнэрийн чанар ханилахад эрийн сайн гэрийн гадаа, эмийн сайн гэрийн дотор гэх мэтээр эмэгтэй хүнийг таньж мэдэхийн утгат зүйр цэцэн үг цөөнгүй.

ё. Хүндэтгэн дээдлэх утгаар, Монголчууд нүүдлийн мал аж ахуй эрхлэн түүнээ дагаад хот айлын нөхцөлд төлөвшсөн. Иймээс тэдний хүрээлэлд эцэг эх, ах эгч, эхнэр нөхөр байдаг учраас тэдний үзэл бодол, аливаад хандах хандлага нь төрөл төрөгсдийн хэмжээгээр төлөвшин түүнийгээ дагаад гэр бүл, төрөл саднаа түшин хүндэтгэн дээдлэх үзэл тавигддаг байна.

-Аав ээж үрийн түшиг ах эгч биеийн түшиг

-Ааваа санавал авгаа түш ээжээ санавал нагацаа түш

-Аавын уургыг барьж сур адуу мал өснө

Ээжийн зүүг барьж сур элдэв зүйл бүтнэ

ж. Монгол хэлний эмэгтэй хүний үнэн магадын утгат

-Гүйдэлгүй жороо гүүнээс гардаг гүн ухаантан эхээс төрдөг

-Зуун жилийн аймаг байна зуун жилийн ээж аав байхгүй... гэх мэтээр эм хүний тухайт зүйр үг байна

з. Цэвэр цэмцгэр: Эр хүн эрээгүй нь дээр, эм хүн цэвэрч нь дээр гэдэг. Бүдүүн баараг эр хүн гэж хэлүүлэхдээ эр хүн сэтгэл ханамжтай байдаггүй юм аа гэхэд төдий л дургүйцдэггүй, мөн гүндүүгүй эр гэхээс гүндүүгүй эм гэхгүй. Тэгэхлээр эр хүнд эрээгүй зан чимэг болдог бол эм хүний цэвэрч байдалтай дүйнэ гэсэн оюун дүгнэлт гарах боломжтой юм. Жишээ нь: -Үнсээ гаргасан тулга цэмцгэр үсээ самнасан авгай цэмцгэр, Эмээл хазаар морины гоёл ээмэг сүйх чихний гоёл, Эмээл морины чимэг эхнэр амьдралын чимэг, эм хүн цэвэрч нь дээр гэх мэтээр эм хүний тухайт зүйр үгэнд цэвэрч, цэмцгэр гэсэн утгат хэллэг их.

и. Эмэгтэй хүний ажилсаг, хөдөлмөрч чанарыг зүйр цэцэн үгэнд, -Уран сайн эмийн гар нүд үл амрах, Эрийн сайн гэрийн гадаа эхнэрийн сайн гэрийн дотор, Эр хүн хэлсэндээ эм хүн эсгэсэндээ... гэх мэтээр эхнэр хүн “ажилтай арчаатай байж, ажил хөдөлмөр, хөдөлмөрч зан төлөвийг хүндэтгэх, ялангуяа эмэгтэй хүн ажилч хичээнгүй байвал айл гэр өнгөтэй өөдтэй байдаг” гэсэн утга бүхий үг хэллэг байна.

й. Эмэгтэй хүний тухай эерэг баймж утга бүхий үг хэллэг нь “ихэнхдээ эсрэгцүүлэн тавьсан, харьцуулсан” утга бүхий эр эм, хүн амьтан, сайн муу, эерэг сөрөг үнэлэмж бүхий үг хэллэг олон байна. Жишээ нь: -Сайн гэргий гэрийн чимэг муу гэргий эрийн дайсан, Сайн моринд ганц эмээл сайн хүүхэнд нэг эр, -Эхнэр мэргэн бол нөхөрт гаслан ховор, Эмээл морины чимэг эхнэр гэрийн чимэг,

к. Эцэг эхийн хайр халамж, хүндэтгэл бишрэл, сургаал санамж гэх зэрэг бүхий л зүйл эрхэм нандин байдаг болохыг зүйр цэцэн үгэнд,

-Аав- тэнгэр Эх -дэлхий

-Аавын сургаал ажилд ээжийн сургаал сүвэгчинд

-Аавын сургаал алт ээжийн сургаал эрдэнэ

-Ахын сургаал ач эгчийн сургаал энэрэл... гэх мэт.

л. Эмэгтэй хүний “итгэх итгэл найдвар болон итгэмтгий” чанарыг үзүүлсэн зүйр цэцэн үг: Өсч явахдаа өвгөдөд найдах өтөлж гундахдаа охин хүүхдэдээ найдах, Хаанаасаа хаалгач хатнаасаа аягач нь, Эр хүн

Д.Баасанбат, Мехмет Саглам

дориун чадлаараа эм хүн уран ухаанаараа, Эр хүн хэлсэндээ эм хүн эсгэсэндээ, Эр хүний үгийг эргүүлшгүй эм хүний үлгэрийг эвдэшгүй, Номхон үнээ гурав дахин саалгах номхон хүүхэн гурав дахин хууртах гэх мэт зүйр үг цөөн байна.

м. Монгол хэлний “эмэгтэй” хүний өсөх үржих, нөхөн үржихүйн утгат зүйр цэцэн үгэнд, Охин, тариа хоёрыг бүү бас олгой, гүзээ хоёрыг бүү гол, Эхтэй хүн элэг бүтэн үргэй хүн сэтгэл дүүрэн, Эцэг мэт асарч эх мэт тэжээх, Эцэг эхтэй хүүхэд цовоо эзэн сайтай мал цовоо... гэх мэтээр нийгмийн ёс журмын чандлан сахих, зохион байгуулалт, дэг журам, хүмүүжлийг эрхэмлэх санааг тусгасан, ялангуяа эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн үүрэг, хариуцлагыг тусгасан, уламжлалт шинж чанар, ёс заншил бүхий зүйр цэцэн үг олон байна. Энэхүү ёс суртахуун нь зүйр цэцэн үгэнд эерэг ба сөргөөр илэрч, сайн муугийн ялгарлаар илэрхийлэгдэх ба энэ нь хүнд, сургаал болсон байдгаараа онцлогтой юм. Монголын ард түмэн хэл, харилцаа нь ёс заншил, амьдралын хэв маягтайгаа салшгүй холбоотой болохыг харуулж байна.

Монгол зүйр цэцэн үгэнд эм хүний эерэг үнэлэмжид маш өргөн утга агуулгыг багтаасныг дүгнэн багцалбал, Монгол зүйр цэцэн үгэнд эмэгтэй хүний цэвэр цэмцгэр, ажилч хөдөлмөрч, хичээнгүй зүтгэлт, үзэмж төгс байхыг яухалчилан үзэж, даруу төлөв байдал, уян зөөлөн ааш авир, номхон дөлгөөн хүлээцтэй, хүлцэнгүй зан төрхийг эрхэм хэмээн, эрдэм номтой, холч ухаантай, мэргэн цэцнийг онцлон, хань ижилдээ халамжтай, үнэнч шудрага, ариун явдалтай, хүний сайн хань, нэг насны бахдал байхыг амагтан, үр хүүхэддээ үлгэр жишээ, энэрэл хайраа зориулдаг, сургаж хүмүүжүүлэх үлгэрлэн дагуулах гол үүрэгтэйг илэрхийлж, өвгөдийн сургаалийг өвлөгч, удам угсаагаа хайрлан хамгаалдаг, ёс журмыг сахидаг, сайн, сайхны өргөн дэлгэр утгыг ухааран цэцэлж, охид бүсгүйчүүддээ амьдралын мөр замыг эртнээс заан сургаж, сургаал сургамжаа хүргэж, уламжлуулан үлгэрлүүлдэг эерэг сайхан үнэлэмжийг илэрхийлдэг ажээ.

Резюм

Энэхүү өгүүлэлд монгол зүйр цэцэн үгэнд эмэгтэй хүний тухай эерэг үнэлэмж маш өргөн утга агуулга багтаасныг авч үзлээ. Үүнд эмэгтэй хүний цэвэрч, хөдөлмөрч, хичээнгүй зүтгэлт, уян зөөлөн аашт, хүлээцтэй, халамжит хань, үр хүүхэддээ энэрэл хайртай, үлгэрлэн дагуулдаг, уламжлуулдаг эерэг сайн үнэлэмжийг ангилан өгүүлжээ.

НОМЗҮЙ

1. Аким.Г. “Монгол зүйр цэцэн үгийн товч тайлбар толь” Уб.,2001, х-2
2. Баянсан.Ж. “Эмэгтэй хүн, эрэгтэй хүнийг үзэх монголчуудын энгийн сэтгэлгээний онцлогийг зүйр цэцэн үгийн хэрэглэгдэхүүнд тайлбарлах боломж” Уб., 1999, МУИС, МХСС, ЭШБ, боть-14, х-26-35
3. Баасанбат.Д. “Хөх судрын хэвшмэл хэлц, хэллэг”. Уб., 2009. х-10-17.
4. Оюунбадрах.Д. Хүүхдийн сэтгэхүйд монгол ардын аман зохиолын танин мэдүүлэх хүмүүжүүлэх нөлөө. Уб., 2002. УБИС. Монгол судлалын сургууль. Утга зохиол судлал. № 4. х-5-30.
5. Ринченсамбуу.Г. “Монгол зүйр цэцэн үг”, Уб., 2002, х- 4.
6. Хорлоо.П. “Монгол ардын цэцэн зүйр үгүүд ба оньсогууд”. Уб., 1966.